№ 144 Օգոստոսի 20 (Սեպտեմբերի 1) **1880** Օգոստոսի 20 (Սեպտեմբերի 1) № 144

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլ կէս տարվանը 6 ռուբլ։ Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի Тифлисъ. Редакція „Мшакъ"

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Բացի կիրակի և ծոմ օրերից)

Հայտարարութիւն ընդունվում է ամէն լեզուով։

Հայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ներքին տեսութիւն։ Մի խօսակցութեան առիթով։ Նամակ Ղուբայից։ Նամակ Երևանից։ Նամակ Մանգլիսից։ Նամակ խմբագրից։ Ներքին լուրեր։—Արտաքին տեսութիւն։ Թիւրքիան։ Արևելեան գործերը։—«Մշակ» հեռագիրներ,—Հայտարարութիւններ։—Բանասիրական։ Նամակ Ալէքսանդրապոլից։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԻ ԹՈՒԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

—

Թէև հայրենիքի շահերը պահանջում են ամէն դէպքում պահպանել նրան օտարների առաջ, բայց ի՞նչպէս այդ անեմ, երբ խղճահարվում եմ։ Անցեալ օրերը ես առիթ ունեցայ խօսակցելու մի օտարազգի պատուական պարոնի հետ, որը մօտ երեք տարի է Թիֆլիսում է բնակվում։ Զանազան մեզ հետաքրքիր հարցերով զրաղվելուց յետոյ, յանկարծ մեր հարցը փոխվեց հայ վաճառականների բնաւորութեան վրա։ Նա ասում է, «այս երեք տարվայ ընթացքում Թիֆլիսի հայ վաճառականների մասին այն եզրակացութեան հասայ, որ նրանք չափազանց փողասէր, եսասէր և ժլատ են։ Նրանց համար պէտք չէ նպատակ սրբում է զործը։ Նրանք ձգտում են ժամդրտվող մեռելից շատ հատ-քիր բայց ի՞նչի համար, ո՞ւմ համար են հաւաքում, շատերը իրանք էլ չը գիտեն։ Բայց տեսնենք արդեօք այդ նպատակին հասնելու համար վաճառականական սուրբ օրէնքներո՞վ են ընթանում—ոչ երբէք։ Նրանց սիրդունքն է խարել, խարել և միշտ խարել։ Սրինակ, առարկան մէկ կոպէկանոց է, հինգ գնահատել, 50 կ. է, երկու մանէթի գնահատել, և այլն, և եթէ վաճառականութեան կնճռոտատեղն Թիֆլիսն է, ուրեմն այդ հիւանդութեամբ վարակված են և բոլոր հայերը։»

Որքան էլ պաշտպան հանդիսանայի արիւնակիցներիս և համոզելով պարոնին, ցոյց տայի հայի բնաւորութեան շատ լաւ կողմերը, այնու ամենայնիւ յանդգնութիւն կը լինեի իմ կողմից պաշտպանել Թիֆլիսցի հայ վաճառականներին ընդհանրապէս, թէև բացառութիւններ շատ կան, քանի որ նա անթիւ օրինակներ և փաստեր թափեց առաջս, որոնց հետ ծանօթ է ամէն խանութի մրցողը։ Աւելորդ չէր լինի, որ պատմեմ նոյն օրվայ խօսակցութիւնից յետոյ իմ բարեկամիս հետ պատահած դէպքը, որ հաստատում է ծանօթ պարոնի համոզմունքը։ Նա մտնում է «Մէջլիս-փոդոցում» մի խանութ կօշիկներ գնելու, թէև միւս խանութների զործակատարները, կամ ծառաները, «гospoдинъ, барин, пожалуте» ասելով, խոստանում են աւելի լաւը տալ։ Վերջապէս բերում են մի զոյգ կօշիկ։ «Ինչ է գինը», հարցնում է գնողը։—Նատ էֆան, 8 ր., պատասխանում է տէրը։—Ձէ, պարոն, մի խօսք, չորս կը տամ, կամզդ է տուր, չէ—էլի ձեր տարրանն է։—Մի տե՛ս ինչ տարրանք է, честне слово, էս տեսակ տարրանք չէք գտնի ուրիշ տեղ, այսպէս սկսում է զոռել տարրանքը։ բայց յանկարծ 8 ր. իջնում է և չորսով տալիս։—Բան որ չորսով տալու էիր, էլ ինչու էիր չարչարում։ օրէնքված հոգի, մի տէրիր ու կանգնէիր, ասում է գնողը։—Կարելի է չորս ռուբլ տամ, դու երկուսում դաս կանգնես, ես դրանից վախենայ։—Եթէ մի անգամից սովորութիւն տէր գնահատել տարրանքը ինչպէս հարկն է, այն ժամանակ գնողը կը սոսկալի և ձեզ համար էլ սովորութիւն կը դառնայ։ այդպիսով կը պահպանէք ձեր պատիւը։ Այս ասելով կօշիկները գնում ու հեռանում։ մի ուրիշ տեղ զուլպաներ նոյն կերպով է գնում։

Աւելի ճանձրալին այն է, որ իւրաքանչիւր խանութի առաջ նստած են զործակատարներ, կամ ծառաներ, որոնք իւրաքանչիւր անցորդի համարեա ոտներն են փաթաթվում և խնդրում են իրենց խանութից բան գնելու։ Բայց մեծ մասը անզործ խանութում նստած նայում է, երբեմն տպրանքներին, երբեմն անցորդների վրա, փոխանակ զիրք կարդալու և ժամանակը նրանով անցուցնելու։ Բայց ոչ է մեղաւորը. խանութի ազատներն են, որոնք ոչ թէ ստիպում են մուտք կեանքով զրաղվելու, այլ զիրք կարդացողին հայհոյելով են վանում։ Ամէն չար և փատ բան յանպատրաստ տպրանքներ։ այստեղ դուք կարող էք նկատել և կեղտոտ ծերունիներ միջաների հետ պատերազմ մղելիս, և փոքրիկ, կարծես ցեխից չլինած, տկլոր մանուկներ ձմերուկի կեղև կրծելիս և երիտասարդ, կանգած ու աղջիկը մարմնացած ազատութիւններ. այստեղ է նոյնպէս հաւ ասա մէջի ապրանքներով իր ձագուկների հետ քալելն անելիս։ Ցան մէջ անկարգ և անկանոն ցրուած են անպէտ կահ ու կարասիքը. մի տեղ տեսնվում է կերակուրի կաթսան մի անմաքրութեան ամանի հետ, միւս տեղ սամովար մօտ առաւօտվից մնում է երեխայի մի այլ անմաքրութիւն. հայելու վրա փռված է ծերունու ոտնաւորը և հալաւը, որոց վերա արշաւանդէս են ներկայացնում միջաները և այդ ամէնի մէջ մի կողմում պատուրի տանտիկինը խմոր է հունցում, երբեմն երբեմն խմորոտ ձեռքով մարմինը քերելով։ Միւս տեղ ջանել ազրկը կերակուր պատրաստում, իսկ սենեկի մէջ նստած տանտուտիրը անվրդով իր ձայն անուն ցան մէջ սեղանի, աթոռի հետ անգամ չէ երեարդեք ինչ պատառաւ կամ ինչ մաղ մեր հետաքրքիր ճանապարհորդը աւելացրել է «երկրաչափութիւնը» հանել է «երգը», ասելով թէ «գալիք ազգեսակում զրված չէր»։ Եթէ պ. յոդուածագիրը անվրդով սրտիւ նայէր իր ասած ազգեսակի վրա, նախ՝ «երկրաչափութիւնը» առարկայի տեղ կը գտնէր «երգը». երկրորդ՝ լաւ էր տեսնէր, որ փոխանակ 4 դաս մայրենի լեզուի, ինչպէս ինքն ասում է, նշանակված է եղել ազգեսակում պատրաստական աշակերտաց համար ե ութ անգամ կամ դաս, իսկ I դասարանում վեց դաս, և այն՝ ոչ թէ վերջին ժամերում, այլ ընդհանրապէս առաւօտեան առաջին ժամերում, բայց երկու օրից պատրաստական դասարանում, ուր սկսված ուսուցչաց փոփոխութեան անյարմարութիւնից, նշանակված է 2-դ ժամերում։ Չէ կարողացել ծածկվել պ. յոդուածագրի հետախոյզ աչքերից և այն, որ յիշեալ ազգեսակում «Բասնի» դասի համար նշանակված է եղել տասնմէկ ժամ, որի մասին, ասում է պարոնը, «սա էլ այն առանձին առարկաների կարգումն է»։ Մինչէ պ. ճանապարհորդին չէր կարելի մտածել և այս, թէ «Բասնի»-ն, իբրև բերանացի ասելուլու և ի իր խօսքերով գրելու դաս, հարկաւոր էր անչուշտ, որ դրա համար առանձին ժամ որոշելով յիշեցնել աշակերտին թէ որ օրում և ինչ ժամում պէտք էր պատրաստել նրան։ Մինչէ զրանից կարելի է մտկարկել, որ «Բասնի» դասը ռուսաց լեզուից անջատված է, կամ թէ, ինչպէս ինքն է պատմում «սա էլ այն առարկաների կարգումն է»։

Գալով վերջապէս գնագրութեան առարկային, որը մոցրել ենք մենք մեր տարրական զրոյցում իբրև առանձին առարկայ և որոշ ժամեր ենք նշանակել նորա համար, պ. Գեղամանցը, զարմանալ չը գիտենք, որ մանկավարժական կէսից նայելով «Աչքակապութիւն» կամ թէ չէ

*) Պատասխ ենք, եթէ հարկը սպիտց, միառ մի յերեան հանել մեր պ. յոդուածագրի տուած վիճակագրական տեղեկութիւններից չատերի ինչ սարքանի անստոյգ լինելը, ջնջելով նրանց հաստատուն փաստերով։

տիստիկ) ստոյգը տեղեկանալ, նա կը լսէր, որ մեր այդ զպրոցի դասարանները ոչ թէ երկու, այլ երեք են եղած, իւրաքանչիւրը 2 տարեկան կուրսով, բայց առաջին երկու տարիներից. իսկ 1877—1879 թուականի պատերազմի ժամանակ սոսկված լինելով տեղափոխել զպրոցը, դասարանների երրորդ սենեակը գեռ չլինվելու վրա էր և այդ իսկ պատճառաւ I և II պարտաստականների աշակերտները զետեղված լինելով մի սենեակում, երբոց դասակարգութեան թիւն ես մի և նոյն զասարանում ի հարկէ սոսկալով, կամ յանկարծից չասացած, որը, կարծում ենք, որպէս մի ժամանակաւոր երևոյթ, կամ գուցէ և թերութիւն, չէր կարող տեղը տալ մեր հետաքրքիր ճանապարհորդին այդպիսի խիստ և աննեղոշմիտ աչքը նայել մեր զպրոցի վրա. բայց կարելի է արդեօք հարցնել պարոնից. «Видѣлъ-ли слона, каковъ собою на взглядъ...?

գ) Ուսուցիչների թիւի համար պ. Գեղամանցը ասում է, որ 2 են, բայց եթէ նա բարեմտաբար ուշք դարձնէր իր հաղորդելի տեղեկութեանց վրա, կամ գնէ հարցներ այդ մասին տեղեակ անձներից, կը գտնէր, որ մեր այդ զպրոցը սկսեալ իր բացման օրից ունեցել է. առաջին տարումը 1865—1866 թ. 1 ուսուցիչ 20 աշակերտներով։ 1866—1870 թուականը 2 ուսուցիչ 40 աշակերտներով։ 1870—1875 թուականը 3 ուսուցիչ 50—60 աշակերտներով։ 1875—1879 թուականը 4 ուսուցիչ 60—90 աշակերտներով։ Իսկ այս վերջին ուսումնարանական չրջանում 1879—1880 թուականը 5 ուսուցիչ 90—100 աշակերտներով։ Այսպէս որ ասենք, եթէ պ. յոդուածագրը մեր քաղաքի միւս ուսումնարաններին վերաբերեալ տեղեկութեանց մէջ ևս այնքան ճշգրտութիւն է պահել, որքան մեր զպրոցին վերաբերեալ, փաստ, պատմէ նրան։

դ) Դասախօսների առարկայից թւում չը գիտենք

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ

—

15 յուլիսի

Դեկտ. ամ. «փորձ» ամսագրի IV համարում ընթերցողը ի միջի այլոց կարդում է և մի «Ավաղ՝ ցաւից մնալն Ահի յոդուածի չարունակութիւնը «Գեղամանցց ստորագրութեամբ։ Իր յոդուածում պ. Գեղամանցը կամեցել է ստորագրել մեր Ալէքսանդրապոլ քաղաքը, ի լոյս ալեարկ հանելով նրա վիճակագրական տեղեկութիւնները (статистическія данныя) բաւական ընդարձակ և մանրամասն կերպով։ Չէ մոռացել պ. յոդուածագիրը, իբրև մասնու և կենաց խնդիր, մանել (որպէս թէ անձամբ) և տեղւոյն՝ թէ տեբութեանական, թէ ազգային և թէ այլ մասնաւոր ծնական զպրոցները, ի թիւս որոց և մերը, ցանկալով զուրս բերել նրանցից մի ճիշդ տեղեկութիւն նրանց ներքին և արտաքին դրութեանց վերաբերութեամբ, (դժբաղդաբար պ. յոդուածագրի մեր զպրոցը այցելելու միջոցում, թէև չը գիտէր ինչ ժամանակ է եղել, ես բաղդ չեմ ունեցել անձամբ ծանօթանալ պարոնի հետ և կարևոր տեղեկութիւնները հաղորդել նրան, իբրև հետաքրքիր ճանապարհորդի) բայց չը գիտէր մնալ թէ պ. յոդուածագրիս ինչ հաստատուն տեղեկութիւնից կամ փաստերի վրա հիմնվելով մեր քաղաքի զպրոցներից մի քանիսին քաղաքական զրութիւնաբար բարձրացրել է դէպի երկինք, իսկ մի մներին, չեղած թերութիւններն անգամ ի նկատի առնելով բարեհաճել է յանդգնել զժոխոց իջուցանել։

Որովհետև մեր մտքումը չը կայ արդէն և չէ լինելու վստահանալ նրա—պ. Գեղամանցի—այդ պիսի երկու ծայրայեղ չափազանցութեանց մէջ ընկնելու գաղտնիք քնել և ոչ ուրիշ նրա տրված վիճակագրական տեղեկութեանց մեծաւ մասամբ անհիմն և վայր ի վերոյ լինելն առ այժմ յերեան հանել *), ուստի՞ մեզ ներում մեզ այստեղ, մեր խօսքը մասնաւորելով, մի քանի խօսք ասել միայն այն նկատողութեանց մասին, որ պ. ճանապարհորդը բարեհաճել է անել մեր «Արարատեան եղբարց տարրական դպրոց» անունով բացված ուսումնարանի վերաբերութեամբ, քանի որ պարոնը իր այդպիսի անհիմն նկատողութիւններով չօչափում է մեր անձնաւորութիւնը միայն և արատաւորում մեր ուսումնարանի վարկը։

Նախ՝ վստահութեամբ կարող ենք ասել, որ պ. յոդուածագիրը իր այդ նկատողութիւնները հիմնած կերեի, եթէ չ՝ խպա սուտ, գոնէ չատ հարևանցի և գուցէ մի օտար՝ ըստ երևոյթին պերճախօս պարոնից հաղորդված տեղեկութեանց վրա, որովհետև պարոնը հէնց իր՝ միշեալ զպրոցի վերաբերութիւնամբ գրած տեղեկութեան առաջին տողում մի մեծ սխալանքի մէջ է ընկնում։ Նա ասում է.

ա) Որ մեր զպրոցը բացված է 1863 թվին և հաստատված մարմնաւոր իշխանութեան ձեռքով 1875-ին, այն ինչ զպրոցը բացված է 1865 թվին տեղական ուսումնարանական վարչութեան հրամանաւ և ապա հաստատված նոյն 1875 թուականում բարձր մարմնաւոր իշխանութեան թոյլատուութեամբ։

բ) Պարսն յոդուածագիրը իշխեցրել է մեր դասարանների թիւը դրականապէս 2-ին։ Այն ինչ, եթէ պարոնը բարեհաճէր, իբրև վիճակագիր (ста-

գ) Ուսուցիչների թիւի համար պ. Գեղամանցը ասում է, որ 2 են, բայց եթէ նա բարեմտաբար ուշք դարձնէր իր հաղորդելի տեղեկութեանց վրա, կամ գնէ հարցներ այդ մասին տեղեակ անձներից, կը գտնէր, որ մեր այդ զպրոցը սկսեալ իր բացման օրից ունեցել է. առաջին տարումը 1865—1866 թ. 1 ուսուցիչ 20 աշակերտներով։ 1866—1870 թուականը 2 ուսուցիչ 40 աշակերտներով։ 1870—1875 թուականը 3 ուսուցիչ 50—60 աշակերտներով։ 1875—1879 թուականը 4 ուսուցիչ 60—90 աշակերտներով։ Իսկ այս վերջին ուսումնարանական չրջանում 1879—1880 թուականը 5 ուսուցիչ 90—100 աշակերտներով։ Այսպէս որ ասենք, եթէ պ. յոդուածագիրը մեր քաղաքի միւս ուսումնարաններին վերաբերեալ տեղեկութեանց մէջ ևս այնքան ճշգրտութիւն է պահել, որքան մեր զպրոցին վերաբերեալ, փաստ, պատմէ նրան։

դ) Դասախօսների առարկայից թւում չը գիտենք